

Harald Welzer, Sabine Mollerová, Karoline Tschuggnallová

„MŮJ DĚDA NEBYL NÁČEK“
NACISMUS A HOLOCAUST V RODINNÉ PAMĚTI

edice historické myšlení
řada totalitarismus a šoa

ARGO 2010

zmiňuje dcera motivy svého otce – motiv rozvinutý ve skupinovém rozhovoru, zachránit děti, byl přitom doplněn o další: pomstu za už zabité děti. Oba vyprávěči ale „zasvělenému“ propůjčují konkrétní tvar. U vnuka se jedná o „kapitána“, u dcery o „jeho důstojníka“. Příběh se tedy stává jednoznačnější a konkrétnější v jednotlivých rozhovorech než v rozhovoru rodinném.

A jak ten příběh vypráví paní Becková v individuálním interview? Vábec ne. Na otázku, co její muž vyprávěl, říká: „Můj bože, také jsem byla ve válečné službě, u flagu, tedy, a tam se také děly věci, na které by člověk taky chtěl rád zapomenout. A když někdo vypráví málo, a jistě, že jsem se ho ptala, ale když jsem si všimla, že by nevyprávěl rád, pak už jsem se dál / dál jsem se tím už nezabývala.“⁶⁷

Tímto opustíme příběh „o věci s dítětem“. Zdá se, že paní Becková nepociťuje příliš velkou potřebu znovu se zabývat tímto tématem. Její upozornění, že i ona sama zažila „věci, na které by člověk taky chtěl rád zapomenout“, lze též interpretovat jako přímou výzvu tazatelce, že už nechce být na tyro věci dotazována. Ať již je to proto, že se Mathilde Becková domnívá, že v rodinném rozhovoru bylo už řečeno dost, nebo proto, že je jí příběh dodatečně nepřijemný, anebo proto, že její sama považuje za nedůležitý, její dcera a vnuk každopádně vytvořili vlastní variantu, kterou mohou dál předávat a v rodinné paměti zůstane tento příběh určitě zachován, ne navzdory, ale právě kvůli mlze, která obklopuje „tu věc s dítětem“.

3. DÁVAT SMYSL

JAK SE MĚNÍ PŘÍBĚHY CESTOU NAPŘÍČ GENERACEMI

Johanna Kurzová: „Vím jen, že jsme se tu dívali na ty kouřící trosky. To pak byly trosky, mhm, mhm, synagoga nebyla zničena, byla jen vyhořelá, ne, všechno doounalo a tak, ne, a brzy nato se moje matka zbláznila. Říkala, jak pak může někdo něco takového udělat, ne, mělo to pro ni něco církevního, ne. Ale já jsem to, pak se také proslychalo, že i v ostatních, nebylo to jen v Hannoveru, ale naopak, bylo to všude, ne. A pak vím, že moje matka řekla mému otci: „Vím, že jsi u toho byl, už se mnou nemusíš nikdy víc mluvit!“ Tedy:“

Tazatelka: „A tehdy u toho ale nebyl, nebo byl?“
Johanna Kurzová: „To nemohu říci, já, nemyslím si to, ale nevím to. Chtěla bych, nemohu tedy nic říct, nevím to.“

Tazatelka: „To byla prostě vyslovená výhrůžka od“
Johanna Kurzová: „Ano, ehm, oba se pak už nikdy nedali dohromady, tedy, tedy pak propukla válka, a eh, pak manželství tak mimochodem ubíhalo, už nic silného. A když pak přišel domů, myslím v roce 1947, přišel ze zajetí a v roce 1948 se rozvedl.“⁶⁸

Johanna Kurzová se narodila v roce 1927, její otec byl v SS, její matka krátkodobě v Národně socialistickém svazu žen, ze kterého ale „po dvou nebo třech letech“ vystoupila: „Neměla s nimi nic společného.“⁶⁹ Toto všechno již paní Kurzová vyprávěla v interview, když mluvila o hořící synagoze. Přesto nemůže její tazatelka (* 1971), uvěřit, že otec paní Kurzové byl „u toho“. Její sugestivní dotaz paní Kurzovou značně znejistí a tato nejistota, zdá se, tazatelku v jejím názoru ještě utvrzuje: „To byla prostě vyslovená výhrůžka,“ interpretuje a dává paní Kurzové podnět k tomu, aby odpověděla a zároveň neodpověděla, zatímco vypráví o následku. Nežádalo u výhrůžky, očividně byl konflikt tak vážný, že se její rodiče „už nikdy nedali dohromady“.

Tazatelka, která v zápisu pamětí uvedla, že pamětnice Johanna Kurzová jí byla vysloveně sympatická, v tu chvíli zjevně nedokáže považovat za možné, že by byl její otec jedním z akterů „říšské křišťálové noci“. Tazatelka je do detailu informovaná o historii „Třetí říše“, a přesto jako by se vzpírala tomu, že by byl jen příbuzný staré dámy, které se právě

dotazuje, byl přívržencem, nebo dokonce pachatelem v procesu pronásledování Židů.

Tento příklad opět ukazuje, že respondenti odporují variantám svých posluchačů jen zřídka, ale že většinou volí narativní formu, která může paralelně nechat existovat rozdílné varianty. Tak se paní Kurzová nejprve rozhodne přitakat domněnce tazatelky. V dalším průběhu dialogu pak vypráví o pozdějším rozchodu rodičů, důkazu, který jí dovoluje udržet vlastní varianty dění, aniž by tazatelce rozhodně oponovala.

Tento příklad ale také ukazuje, jak rychle se mohou v sociální situaci rozhovoru generalizovat vzájemné vzrhy loajality, neboť tazatelka se svým nadějným dotazováním nesnaží sejmout sebestensí podezření ze zločinného jednání jen ze své přímé partnerky v rozhovoru, ale rozšiřuje tuto potřebu i na další příbuzné paní Kurzové, kteří jí ani nejsou, ani nemohou být známi. Je to, jako by vůbec nebrala na vědomí, co jí paní Kurzová vyprávěla bezprostředně předtím o minulosti svého otce. A toto je fenomén, s nímž se v rodinných rozhovorech setkáváme opakovaně, dokonce, a snad zvláště tehdy, když je řeč explicitně o vraždách, které spáchali vyprávěči. V našem náhodném vzorku je to případ dvou rodin: v rodině Hoferových a v rodině Kernových.

Pan Hofer (* 1925), žák Napoly, člen Wäfflen-SS a člen tělesné stan-darty SS Adolfa Hitlera, se prezentuje v individuálním interview, jakož i v rodinném rozhovoru jako napravený nacist. Zatímco po zprávě o smrti vůdce si ještě zapsal do svého deníku: „Můj nejlepší přítel padl⁽⁶³⁾ v retrospektivním vyličení se už brzy ukazuje být ořesen z nacistických zločinů. Pan Hofer, sečtělý a s dobrým vzděláním, dělá v válečném Německu kariéru jako manažer a přispívá svým způsobem k obnově. O svém přistoupení k Wäfflen-SS, vstupu do tělesné standardy, jeho účasti na válečném tažení do Ruska vypráví právě tak nezapjatě jako o tom, že byl roku 1943 nasazen na Ukrajině v SS-divizi „Reich“. Tazatel se v této souvislosti ptá: „Existují i příběhy, které byste Vaši děti nebo Vaši vnouče nevyprávěli?“ Pan Hofer odpovídá: „Ne, ne, ne. To bych byl tedy úplně otevřený a, eh, nemusím ji vyprávět, že jsem teda zastrčil Židy (mlatí do stolu), nebo tak něco, i kdybych to udělal, (tak) bych to vyprávěl. Proč? Je to má dcera a já žil svůj život, nic z toho nemůžu jaksi nechat propadnout do propadliště dějin. To to nejde, ne. Tedy není nic, kde bych řekl: To jí nepovím! Kdyby se to navíc mělo dotknout cti německých vojáků. Vzpomínám si tedy, že jsme jednou jeli do úroku, a když jsme se vrátili, eh, poseděli s pěchotou ará, pak tedy

udělalo pár ruských vojáků tu blbost, eh, vzdár se, ne (mhm). Přirozeně nežli ani o okamžik déle (klepe na stůl). Ale samozřejmě byla to také taková věc, že by s námi měli / měli jet na obrněných vozech a měli by možná ještě někde schované ruční granáty, pak ještě (směje se) někde zastrčené nebo tak, ne (mhm). Kdyby zůstrali ležet, nic by se nestalo (mhm). Ale to je právě / i to bych své děti vyprávěl, ačkoli se to vlastně týká cti německých vojáků, jestli se to tak může říct (ano, ano, mhm). Ale teda nemůžu říct, že existuje něco, co bych jí nebo své vnouče také, ne. Vůbec nic takového není (mhm). Proč bych taky měl?⁽⁶⁴⁾

Aby doložili předstíranou upřímnost, popisuje pan Hofer tazateli jeden zločin, který je dokonce schopen poskvřnit „čest německých vojáků“. Krom toho se ale v žádném ohledu nekoná problematizace tohoto zločinu z dnešního pohledu. Právě naopak pan Hofer argumentuje rozumově účelovým odůvodněním, proč museli být ruští vězni hned zabiti, přičemž on zcela zřejmě vychází z přesvědčení, že tento kalkul musí být tazateli jasný. Ostatně to celé je součástí jeho žitého života, takže proč, jak se ptá rétoricky pan Hofer, by se to všechno nemělo vyprávět?

Upřímnost se tedy panu Hoferovi upřít nedá. V rodinném archivu Hoferových jsou dokonce uloženy dopisy, které posílal domů z východní fronty. O jednom z nich hovoří pan Hofer také v interview: „Dnes jsem tedy šokován, jak jsem tehdy psal. Tedy co, co, co (směje se) mi dnes už docísta nejde do hlavy. Viděl jsem pak tedy; eh, viděl jsem, tedy na protější straně také Rusky v uniformě a s puškou a ozbrojené (ano) a jednu jsem, tedy jen si to představte, v 18 letech (klepe do stolu), jsem eh, eh, jí rozstříl svým kulometem a pak o tom píšou zcela hrdě, eh, hlava a, a hrud' byly už jen krvavou hromadou nebo tak něčím (mhm). Dnes se jeden diví, jak to tehdy mohl napsat.“⁽⁶⁵⁾

Všimněme se, že není důvod se divit, jak to člověk mohl *udělat*, ale jak o tom může psát – ukázka subjektivního hodnocení činu, kterým se budeme ještě zabývat. Zde zbývá podotknout, že je opravdu neobvyklé, aby takové dokumenty zůstávaly uloženy v rodinném archivu a byly známy dětem. Obvyklé je každopádně o tom mluvit v dost nejasné formě, „že to něco bylo“, což posluchačkám a posluchačům otvírá možnost, jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, dávat těmto jako by rozmazaně představeným událostem takový význam, který je nejnásze slučitelný s ústředním konfliktem německých rodinných příběhů půl století po „Třetí říši“: s konfliktem, který vyplývá z toho, že

příslušníci generace dětí a ještě více generace vnuků na jedné straně bez ohledu uznávají zločinný charakter nacismu a fakt holocaustu, ale na druhé straně jejich vlastní rodiče, porážmo prarodiče staví tak, aby na ně z těchto hřtůz nedopadal žádný stín.

Není to lehký úkol, zejména tehdy, jako v případě Rainera Hofera, kdy jsou zločiny stále ještě písemně fixovány. Regina Seilerová, jeho dcera, tyto dopisy zná, ale překvapivě jak v individuálním interview, tak v rodinném rozhovoru několikrát zdůrazňuje, jak jí záleží na tom „zjistit, co si tehdy lidé mysleli“. „Domnívám se, eh, prosím si o německém národu neumím představit, ani tak mého otce nebo tak podobně, ti / já si skutečně myslím, že si to neumeli představit, že se vůbec něco takového děje.“⁶⁶⁾

A ačkoli paní Seilerová, i když eufemistickým způsobem, bere v rozhovoru zřetel na zmíněný dopis („to psal ve válce domů, eh, že právě spadli do jedné ruské vesnice, bylo mu tehdy 16 nebo 18, to teď přesně nevím, a mnou otřásl, jak, eh, euforicky o tom mluvil“),⁶⁷⁾ zabývá se v celém interview otázkou, že si Němci neumeli představit, že by se stalo něco takového jako vyhlazovací válka či holocaust.

Čím je motivována tato otázka, která zjevně upouští od skutečnosti, že si její otec v žádném případě tyto zločiny představit nemusel, protože je sám spáchal? Nyní: Za prvé, otázka, zda si otec vůbec uměl představit, co se dělo, má tu funkci, vymanévrotat jej z okruhu pachatelů do daleko méně podezřelého okruhu náhodných svědků nebo v nejlepším případě (politických) sympatizantů, neboť člověk si umí představit jen to, co čini druzí a o čem má jen vzdálenou představu. Za druhé, argumentuje paní Seilerová, podobně jako její otec, v rámci dvojí struktury vědění a nevědění: zločiny zcela bezesporu existovaly, ale nikdo si je neumí představit, její vlastní otec se na tom podílel, ale dcera to nebere na vědomí.

Jak tato dvojí struktura funguje v hovoru o minulosti, se ukazuje v rodinném rozhovoru. Zarážejícím způsobem – a v žádném případě nejen v rodině Hoferových – se zde nachází celá řada představ, které se při nezáčastněném čtení ukazují být zcela paradoxní. U zúčastněných posluchačů v přímém rozhovoru jsou ale pociťovány zjevně jako koherentní obraz minulosti. Tak třeba vypráví pan Hofer, že kolem roku 1944, tedy po svém nasazení na Ukrajině, byl u tankového oddílu SS ve Francii a dozvěděl se od jednoho sturmbannführera, „že tedy na východě, v Rusku, by byli zabijeni partyzáni stejně, ale i jiní lidé ranou

do týla (nebo i jinak), a tak dále. Vzpomínám si (směje se), že jsme se tím / o tom mezi kamarády bavili, takže jsme si mysleli: Ten si dělá legraci!“⁶⁸⁾

Toto hodnocení má pan Hofer poté, co půl roku předtím dělal přesně to, čemu dnes nemůže uvěřit, že to dělají jiní. Bylo by to jisté bezpečby podcenění způsobu působení dvojí struktury vědění a nevědění, kdyby se řeklo: Pan Hofer lže. Protože právě ta okolnost, že vypráví přece o obojím, o svých vlastních činech i o neuvěřitelnosti vzhledem k činům „druhých“, ukazuje, že vlastní čin může být subjektivně zařazen do smysluplné souvislosti partikulární racionality a morality, a jako takový se vůbec nepočítá do celkového souhrnu oněch zločinů.

Jinými slovy, pachatelé jako pan Hofer nepočítají své činy k holocaustu, a právě toto vnímání a představa o sobě samém poskytuje takovou možnost výkladu, který je následujícími generacemi ochotně přijímán. Také ve skupinovém rozhovoru se koncentruje paní Seilerová svými ostentativními otázkami na to, aby se od svého otce dozvěděla, proč si nikdo neumí „představit“, co se dělo, čímž ho chrtání před vědění, kterým on i ona sama vlastně disponují. V rodinné interakci Hoferových se netraduje vědění o zločinech, ale způsob, jak člověk může něco zároveň vědět i nevědět.

Na příkladu dalšího rodinného rozhovoru se dá ukázat, že děti a vnuci přímo s vytrvalostí neslyší, co dělali jejich rodiče, resp. prarodiče. Také Heinz Kern mluví docela nestrojeně o válce, do níž byl rád zaražen. Příležitostně zadržky vojenského postupu wehrmachtu komentuje takto: „Pak to v čele pořádně nešlo a pak přišla SS. To Vám ale můžu říct, tehdy nezůstalo nic na svém místě.“⁶⁹⁾

Pan Kern je ještě dnes pyšný na to, že byl členem SA, a o jednom Židovi, který, jak říká, „zemřel“ v koncentračním táboře, nemůže říct nic jiného, než že „nasral ostatní lidi.“⁷⁰⁾ A konečně nezůstává nezmíněna jeho vlastní účast na zločinech wehrmachtu. V kontextu zprvu anekdoticky působícího vyprávění, které pojednává o náhodném setkání s jeho bratrem v Rusku, informuje pan Kern o zavraždění válečných zajatců. Vypráví, že všechna vozidla jeho roty byla oparžena stejnou poznávací značkou: „Pivní sklenice s krásnou pěnou na ní, nahore.“⁷¹⁾

Tuto značku zná také jeho bratr. Když teď tento náhodně naráží na tuto rotu, opět tu značku poznává: „A pak se zeptal: Jo, znáte i Kernů? Ano, znám ho, leží nahore v lese, ne. A jednoho klidného dne ležím ve spánku, tu přichází můj bratr a šimrá mě na nose, ne. No a měl jsem

s sebou jídlo i dva koně a pár Rusů jsem měl u sebe, ne, kteří, kteří musejí pracovat. No, a ty 'sme.“⁽¹²⁾

Ještě než pan Kern mohl dokončit větu, pokládá tazatelka otázku („Byl to vězeň, nebo nebyl?“)⁽¹³⁾ a tu se rozvíjí dialog o typu vězňů a druhu „jídla“, které přitom měl dnešního dne u sebe („Cigarety a čokoláda a všechno toto bylo, ne, kořalka.“)⁽¹⁴⁾ Teprve poté dokončuje pan Kern lapidární větu, u níž byl krátce předtím přerušen: „Ty 'sme zabili.“⁽¹⁵⁾

Ani v rozhovoru s Birgit Rothovou, jeho dcerou, ani v rozhovoru s vnučkou Stefaní se nenacházejí stopy tohoto příběhu o zavraždění ruských válečných zajatců. Také se nemluví o válečném nadšení pana Kerna. Právě tak málo se zmiňují jím vylicené akce SS. Vnučka, která svého dědečka slyšela o všech těchto věcech vyprávět ve skupinovém rozhovoru, pojala, jak se bezprostředně v návaznosti ukázalo, příběh setkání bratří a zavraždění válečných zajatců zcela po svém. Na dotaz tazatelky, zda se tento příběh „už někdy vyprávěl“, odpovídá:

Stefanie Rothová: „Ne, ten příběh ještě neznám, že / ten s jeho bratrem, ten jsem ještě neznala.“⁽¹⁶⁾

Příběh „s jeho bratrem“ byl anekdotickou částí vyprávění; jen tuto, zdá se, vnímala. Přirozeně nemůžeme říci, zda si Stefanie Rothová na příběhy, které ukazují jejího dědečka jako nadšeného vojáka, svědka zločinů a pachatele, nevzpomíná vůbec nebo jen v situaci interview; možná si i na ty příběhy vzpomíná, ale nechce je opakovat. Opakovány jsou pouze anekdotické a osudové příhody – v rámci individuálních rozhovorů jsou zmiňovány jen ty válečné zážitky jejího dědečka, které se dají popsat jako nebezpečné příhody, jímž byl vystaven a které přestál s pomocí štěstí a náhody. Její resumé zní: „A to pro mě bylo také nějak dost nepochopitelné, ne, že můj dědeček byl právě tam, kde zůřilo bojště, a tu se skutečně vrátil zdravý.“⁽¹⁷⁾

Podobně jako Stefanie Rothová líčí jen takové válečné zážitky, které situují jejího dědečka do života nebezpečné situace, zachycuje dcera Birgit Rothová v individuálním interview jen ty příběhy svého otce, které se točí okolo pasivních zážitků války. V jejích vyprávěních se s ním stále něco děje, nikdy však kvůli němu. Dcera a vnučka tedy dále vyprávějí válečné zážitky svého otce, resp. dědečka, se změněným známením; upravují je přitom nově takovým způsobem, který mění i jejich vyznění.⁽¹⁸⁾

Navzdory dalece rozšířené domněnce, že prarodiče nebo rodiče nevyprávějí svým dětem a vnučkám problematické příběhy (a to jsou zvláště příběhy, které se doxykají jejich účasti na nacistických zločinech), informují pan Hofer a pan Kern i o takových válečných zážitcích, které je ukazují jako pachatele. Vyprávění těchto činů ale nevede k vyděšení posluchačů, ke konfliktům nebo i jen k trapné situaci. Nevede vůbec k ničemu. Je to, jako by taková vyprávění nebyla přítomnými rodinnými příslušnými vůbec slyšena. Vazby loajality rodinné soualžitosti zjevně vůbec nepřipouštějí, aby se otec nebo děd ukázali jako osoby, které několik desetiletí předtím zabíjely lidi. Obraz o mlouvaném člověku, který se utvořil socializací a společně stráveným časem, se retroaktivně generalizuje také na onen čas jeho života, kdy jeho potomci, kteří mu nyní naslouchají a později budou sami informovat o jeho životě ve válce, ještě vůbec nebyli na světě. Přeslechnutí příběhů pachatelů se děje nahodile, stejně jako automaticky – magnetofonový pásek tyto příběhy zaznamená, rodinná paměť nikoli. Nebo lépe řečeno: vzpomínky na válku jsou v rodinné paměti reprezentovány ve formě příběhů, které se dají převažet podle oněch představ, jež mají následující generace od vyprávěcích pamětníků, a tak na ně bude vzpomínáno a tak budou dále vyprávěny.

Na dosud uvedených příkladech se ukazuje znepokojující fenomén, kdy se ústřední prvky zdají být ve vyprávěných epizodách nesyšeny a v rámci vyprávění nejsou en passant transportované informace brány na vědomí. Dále nalezáme ještě rozšířenější fenomén, kdy příběhy na cestě napříč generacemi mění svou podobu do té míry, že na konci dozrávají úplnou změnu výkladu. Takové změny podob předáváných příběhů mají většinou tu funkci, umožnit ukázat prarodiče v takovém světě, které je i podle měřítek dnešních klasifikací a normativních soudů pokazdý ukazuje jako morálně pevné osobnosti. Podobná přebásnění slyšených příběhů jsou provádena právě proto, že většina příslušníků generace dětí a vnuček na sobě nedává v interview znát sebe-menší pochvy o tom, že nacismus byl zločinecký systém a holocaust nezměrný zločin. Toto hodnocení nacistické minulosti, jež je společensky standardizováno prostřednictvím výuky dějepisu, médií a oficiální vzpomínkové kultury společensky standardizovaného hodnocení nacistické minulosti, se láme nejen na otázce, která z tohoto hodnocení pramení, tedy na otázce, jakou roli asi hráli vlastní prarodiče v té době. Přímo také evokuje subjektivní potřebu přidělit vlastní babičce

nebo dědečkovi vždy roli těch druhých, „dobrých“ Němců v nacistické každodennosti.

Toto je paradoxní důsledek zdatilého vysvětlování nacistické minulosti. Čím je vědění o válečných zločinech, pronásledování a vyhlazování rozsáhlejší, tím silněji požaduje rodinná povinnost loajalitu vytvořit příběhy, které dovolií sjednotit obojí – zločiny „nacistů“ nebo „Němců“ i morální integritu rodičů a prarodičů. Tuto dvojí funkci pak mohou naplnit jen takové příběhy, které ukazují tyto rodinné příslušníky jako lidi, kteří sice opatrně, ale kurážně překračovali dobové normy a kteří jednali ve svém praktickém chování proti systému, i když podle příslušnosti ke straně a funkce byli všim jiným, jen ne odpůrci tohoto systému.

Pamětníci se objevují v představě svých potomků jako nenápadní odbojáři, kteří byli dost chytří, že se navenek přizpůsobili, aby potom, když na to přišlo, pomáhali pronásledovaným, ukryvali „Židy“ nebo – pokud takové příběhy nejsou součástí narativního inventáře rodinného alba – každopádně vykonávali drobné akty odporu.

Tyto příběhy a epizody „byly proti“ jsou v zásadě (a to samo je už částí procesu tradování) zakotveny v představě, že jakékoli nonkonformní chování, od „otevřít si ústa“ až po „ukryvat Židy“, od pokračujícího „nakupovat u Žida“ až po vzdor větší nadřazenému a „sopadesátiprocentnímu nacistovi“, na sebe vždy potenciálně vázalo ty nejpřísnější konsekvence. To znamená, že z pohledu svých potomků se kurážně najít prarodiče sami nacházeli v permanentním nebezpečí. Museli tak na základě svých postojů a jednání riskovat pracovní nevhody, rodinné konflikty, koncentrační tábory, nebo dokonce rozsudek smrti. Takto uvažuje sedmnáctiletý vnuk rodiny Groothoeyých Lars: „Ale v každém případě věřím, že většina lidí si přesto myslěla, že například Židé nebo jim podobní jsou lidé a tak. Avšak nevíím, člověk se nemůže pořádně /jako jednotlivec se nemůže bránit. Jako jednotlivec nemůže přece nic dělat. Člověk mohl říci: připadá mi to špatné, ale to by pak člověka zavřeli a potom pravděpodobně zastřelili.“⁽¹⁹⁾

To, že tento výkladový rámec umožňuje nejen syntézu obrazu totálního systému, jeho donucovacích prostředků a reinterpretované role prarodičů, ale že je svým způsobem už produktem generace překračujícího tradovachého řetězce, se ukazuje v tom, že i v mnoha vyprávěních pamětníků jsou jejich rodiče popisováni jako osoby, které byly „proti“. Stylizace generace prarodičů jako anti-nacistů může jít tak daleko, že, jak ještě ukážeme na rodině Beckových, sám „starý bojovník“

a „přesvědčený nacist“, který byl už v roce 1931 vedoucím místní skupiny NSDAP, je představen jako někdo, kdo byl ustavičně připraven se postavit proti normativním požadavkům nacistické společnosti a třeba nadále nakupoval u „Židů“, „obchodoval s židovským obchodníkem s dobytkem“ a konečně, podle názoru jeho pravnuka, „ukryval“ Židy.⁽²⁰⁾

„Kumulativní heroizace“ prostřednictvím dětí a vnuků se vyskytují ve 26 ze 40 dotazovaných rodin, tedy téměř ve dvou třetinách všech případů. Hrdinské příběhy číí kolem 15 % všech vyprávěných příběhů v interview a rodinných rozhovorech, spolu s příběhy obětí, které čííi přibližně 50 %, pojednávají tedy dvě třetiny všech příběhů o tom, že rodinní příslušníci pamětnické generace a jejich příbuzní byli buď oběťmi nacistické minulosti, nebo hrdiny všedního odporu.⁽²¹⁾

Tyto příběhy o všedním, nenápadném odporu nejsou většinou nijak dramatické a dokumentují „malé činy“. Vykazují společný znak, že v rámci vyprávění pamětníků zachycují každou možnost výkladu, která implikuje menší či větší akt odporu a která je po připojení detailů k samotnému činu nebo jeho následkům přeskupena do podoby explicitního opozitního jednání. Jeden z těchto spíše nedramatických příkladů nabízí rodina Rustových. Otto Rust, kterému bylo v době, kdy se provádělo interview, 73 let, vyprávěl v individuálním interview, jak se po ukončení vyučení kurážně vzešel požadavkům navštívenovat národně politický výchovný ústav:

Otto Rust: „Jak jsem dokončil své vyučení, přicházím takhle jednou z práce, tu maminka říká: ‚Měl bys jít ke starostovi.‘ K tehdy velkému esesákov. Zaběhl jsem za ním. On: ‚Dobře jsi udělal své vyučení. Tady teď jde o podporování talentů.‘ Měl bych prý na národně politickou školu.“⁽²²⁾

Otto Rust: „Ano. Tehdy jsem mu řekl: ‚Ty mi můžeš?‘ Pak jsem se dobrovolně přihlásil na vojnu. K vojenskému letectvu.“⁽²³⁾

Pan Rust se v tomto vyprávění ukazuje jako samostatně a odvážně jednající mladý muž, kterému pro reprezentanta nacistického státu („k tehdy velkému esesákov“) zbývá jen pohrdání („Ty mi můžeš!“). Sice uposlechl markou zprostředkovanou výzvu „starosty“, aby se u něj ukázal, a nezapomíná zmínit, že ten mu projevuje uznání („dobře jsi udělal své vyučení“) a chce mu poskytnout zvláštní vzdělání („podporování talentů“). Tento návrh ale pan Rust odmítá tak rozhodně, jakož i bez

a Josef Renzovi, sami od sebe o tomto tématu začínají hovořit a rozvíjejí příběh společně v přesně sladěné choreografii; proto se nezdá být předemtem rodinných rozhovorů poprvé. Za druhé není zcela neudůležitě, s ohledem na implicitně přepokládané pozadí, z něhož mluví vycházejí, že se oba vypravěči zjevně domnívají, že na zvědavém přihlížení při střlení per se není nic problematického. Příběh ale má i zcela jiné jádro než událost se střlením. Pro Josefa Renze se zdá být rozhodující morální otázka: Střlí člověk v takové situaci, nebo nestřlí? Jak velký je v dané situaci prostor pro svobodu a rozhodování?²⁸⁾ V jakém vztahu stojí činy „partyzánů“ k činům jejich vrahů?

V individuálním interview se Josef Renz ještě jednou vrací k tomu-
to příběhu: „A tam jsem tento / toto zastřelení zažil, ano, těch / byli to prý partyzáni, ne, kdo je zastřelil, to už nevím přesně. Byl jsem i ve větší vzdálenosti, jen jsem to viděl. Ano.“²⁹⁾ I zde je pan Renz naneyš opatrný na to, aby tvrdil, že jen „viděl“ a nestřlí, ačkoli zde tazatelka položila příslušnou otázku právě tak málo, jako v rodinném rozhovoru. Josef Renz čelí opět výčitce, která vůbec nebyla vznesena. Jeho poznámka, „kdo je zastřelil, to už nevím přesně“, nechává přinejmenším otevřené, jestli se sám podílel, nebo ne. Každopádně máme v obou případech co dělat s vysoce ambivalentními vyprávěními, která podléhají silnému tlaku na ospravedlnění a především vyvolávají otázku, proč se vůbec příběh vypráví, když je přece zcela zřejmě problematický. Také Lore Renzová se zdá být při individuálním interview v této otázce značně nerozhodná. Na jedné straně znovu zdůrazňuje, že se její muž „dlky Bohu“ nedostal do „nebezpečí“, aby střlel „partyzány nebo Židy“³⁰⁾ ale na druhou stranu se zdá, že opět považuje za nutné věst ospravedlnující diskurz: „Když člověk řekne: Ne, to neudělám, pak jsi byl na řadě, pak jsi byl mimo hru, ne šel's buď pryč, nebo jsi byl zastřelen, tak jak to ve válce chodí.“³¹⁾

I zde zůstává zachována dvojitá figura argumentace, která se dá parafrazovat asi takto: Josef Renz nestřlel, ale kdyby střlel, nikdo by mu to nemohl vyčítat.³²⁾ O něco později to paní Renzová označuje dokonce jako „milost“, „že z toho tak unikl, aniž by zde musel zastřelit lidi“³³⁾ čímž je dilema rozhodování „střlet nebo nestřlet“ implicitně opět re-matické. Toto téma morálního dilematu nyní hraje ústřední roli v individuálním interview s dcerou Verou Jungovou. Ta totiž uvažuje: „Co bys dělal, kdybys byl napaden? Bránil bys se a ty lidi bys taky zastřelil, nebo bys tam stál a říkal: Ano já / já nestřlím, protože / a já sama /

a to jsme o tom často mluvili, ale nikdy to nedošlo k žádnému závěru, co by člověk skutečně udělal. On ne a já také ne.“³⁴⁾

Zde z výchozí situace, totiž pozorované scény střlení, nic nezůstalo. Bylo zachováno jen morální dilema, ale i to prodělalo změnu významu. Nyní už nejde o otázku zastřelení na povol nebo o odmítnutí, nýbrž o morálně zcela položenou otázku, jestli se člověk smí *po útoku* bránit nebo ne. Vera Jungová tímto přeformátováním způsobu pokládání otázek systematicky odstraňovala každý konflikt a každé podezření, které bylo v původním vyprávění a zprostředkovávalo se podivnou ambivalentní vyprávěcí formou, a posunula tuto problematiku na vysoce obecnou rovinu. V žádném případě nejde už o otázku „střlel nebo nestřlel“ a také ne o otázku, jako ještě z pohledu Lore a Josefa Renzových, „měl by střlet, nebo by neměl“, ale už jen o zvažení vysoce abstraktního a ostatně všeobecně eticky lehce rozhodnutelného problému jednání v sebeobraně. A v situaci, o níž pojednává Josef Renz, se o sebe-obranu rozhodně nejednalo.

Posouvá-li Vera Jungová problém morálního dilematu na rovinu, která už nemá co dělat se zastřelením, nýbrž už jen s otázkou střlení v sebeobraně, dostává původní příběh z pohledu vnuka Ulricha Junga opět zmněnou, nyní ale zcela jednoznačnou podobu. Ten bilancuje vyprávění z války svého dědečka takto: „Že on (dědeček) prostě nikdy nemusel na lidi střlet (...) on by to taky nikdy neudělal.“³⁵⁾

V tomto pohledu se už neobjevuje ani výchozí situace („pojďme se tam podívat“), jež přinejmenším vzbuzuje znepokojení, ani ospravedlňující diskurz prarodičů, ani konstrukce dilematu dcery. Zde se skutečně, jakož i potenciální jednání dědečka ve válce stalo jednoznačnými: zcela nepochybně, jak to vidí vnuk, „nikdy nemusel na lidi střlet“, a i kdyby byl musel, stejně by to byl neudělal. Proces předávání je zde procesem stávání se jednoznačným: co bylo dříve proměnlivé, matoucí a vyznačovalo se antipicipujícím ospravedlněním, se prostřednictvím transformace v abstraktní morální dilema neiprve zmírní a nakonec promění v jednoznačnost historického jednání, z něžž je vymazána každá pochybnost a každá ambivalence.

Josef Renz si tu stojí v pohledu svého vnuka zřetelně lépe než ve svém vlastním. A zajisté se dá na tomto místě říci, že proces abstrakce a stávání se jednoznačným sice navazuje na téma dilematu, jež je obsažené ve vyprávění pamětníků, ale že je to ve výsledku spíše výkon vnuka, že je Josef Renz ke konci povznesený nad každou pochybnost. Ještě více:

v pohledu Ulricha Junga dokonce reprezentuje morální instanci tím, že on, pro něhož bylo ostatně zasířlení z předstírané perspektivy pozorovatele zajímavé a neproblematické, nejenže *nesřítel*, ale ani že *by nesřítel*. Na pozadí stylizovaného dilematu „střílet nebo nesřítlet“ zůstává skandálnost popisovaného jednání, jít tam a dívat se, jak byli lidé střílení, zcela neproblematická a zdá se, že v následujících interview už naprosto nestojí za zmínku. Zde se ukazuje, jak se morálně etické, rozumové zdůvodnění přesouva před jakékoli hodnocení vyprávěného příběhu a příběh sám je postaven do takového morálního obrazu, který už nedovoluje žádnou další otázku.

Tato tendence k heroizování se zobrazuje v mnoha kariérách, které utvářejí příběhy vyprávěné prarodiči na své cestě napříč generacemi. Také v rodině Krugových se nachází takové heroizování³⁶⁾ Jednadevádesátiletá Elli Krugová zdůrazňuje, zrovna tak jako její pětadešátiletý syn Bernd Hoffmann, jak v individuálním interview, tak i rodinném rozhovoru, že do konce války nevěděla, co to jsou koncentrační tábory. Později však procházení bývalí vězni tábora Bergen-Belsen její vesnici a paní Krugová byla nucena okupační mocí poskytnout jim nocleh, což se jí zjevně nelíbilo.

Paní Krugová: „Tedy Židé potom byli ti nejhorsi. Tedy ti nás potom opravdu šikanovali. [...] Víte, posadili se támhle, nechali se námi obsluhovat a pak měli, nechřeli, měli jsme tehdy velký senk, eh, v němž vždy spali přes noc. [...] Židy jsem tedy viděla stále / pak jsem to dělala jinak. Tehdy jsem Židy, eh, a Rusy, to jsem vždycky koukala, abych je nechytla. Byli docela nechtutní, ne. A pak jsem se postavila dole na ulici, před bránu, a když řekli ‚noclehi!‘, ‚Né,‘ řekla jsem, ‚už je vše plně!‘ Eh, inu, když přišli Židé nebo tak něco, pak jsem řekla: ‚Všechno je obsazeno Rusy, můžete jít dál!‘ ‚Ne, ne, ne, ne!‘ A když přišli Rusové, pak jsem někomu takovému také řekla, jsou tam Židé nebo něco takového.“³⁷⁾

Ještě dnes paní Krugová vypráví, jak se jedním trikem mohla vyhnout ubytování „Židů“ a Rusů, přičemž jí použité přívlastky („ti nejhorsi“, „nechtutní“) poukazují na zjevně i v minulosti výrazně antisemitský, resp. rasisitický postoj. Že se při ubytovávání jednalo o vězně, kteří přežili blízko ležící tábor Bergen-Belsen, to vůbec nerematisuje. V popředí jejího vyprávění stojí brně, které jí samé vzniklo nastřehováním, a její mazaná technika udržet alespoň „Židy“ a „Rusy“ dále od dvora.

Syn také vyprávuje, že se před koncem války o lágrech nic nevědělo. Vypráví ale příběh, který zná od své zesnulé manželky. Pracovala na

jednom straku v blízkosti Bergen-Belsenu a slyšela tam, že strakářka ukřývala vězně z lágru. Tuto osobu označuje Bernd Hoffmann jako „babičku“.

Bernd Hoffmann: „Rok byla jeho žena v Belsenu na selském dvoře, ne. Tam jsou hned vedle, ne. Babička tam nějak schovávala a pak seděli v dřevěném křešle, a oni, chodili kolem dokola, schovaní všude, ne. Tady se musí někdo schovávat. Pak by babičku hned zastřelili. Když na to postavila vařící hrnec, teda s vařícími bramborami, ne, na dřevěnou bednu, že ji ne, že ji nedostali.“³⁸⁾

Šestadvacetletá vnučka Sylvia Hoffmannová nyní vypráví svou verzi o tom, co dělala její vlastní babička: „A pak ještě někdy taky vyprávěla nějaký příběh, který mi pak připadal nějak zajímavý, eh, že eh, naše vesnice tehdy ležela na této cestě do Bergen-Belsenu a eh, že jednou někde někoho ukřývala, který prostě uprchl z nějakého transportu a eh, kterého schovala docela zajímavým způsobem v nějaké bedně s obilím nějak se stěbly, a tak koukal ven, opravdu velmi dobře schován. A inu pak přišli lidé a hledali ho u ní na dvoře a ona tehdy opravdu mlčela, a to mi připadá, že je malý skutek, který jí ale přičítám totálně k dobru, tak.“³⁹⁾

V tomto příběhu jsou nyní spojovány prvky, které se objevily už ve vyprávěních babičky a otce: „cesta do Bergen-Belsenu“, jedna srdnatá žena, krabice, ano, dokonce senk zanechal, zdá se, v podobě stěbla stopu ve vyprávěním vnučky. Jen narativní matrice, v níž jsou aranžovány akteři a rekvizity, směřuje od teď k nové zprávě: cizí babička je se svou krabicí taška přejata a seno se stává dramatickým prvkem představy, jak vlastní babička přelstila pronásledovatele. Tím vnučka načrtává vlastní obraz o své dobré babičce, který nebyl obsažen ani v jejím vyprávění, ani ve vyprávění jejího syna.

Toto není jediný příklad kumulativní heroizace v rodině Krugových. Příslušníky všech tří generací je vyprávěn též příběh, v němž se zřítlo letadlo nad rodnou vsí Krugových a dva z cestujících se zachránili díky padákům. Ve verzi babičky a otce šlo přitom o „Angličany“ a ve verzi vnučky o „Amíky“ – důležitější ale je, že se i v tomto tradovaném příběhu změnilo jednající osoby a jejich činy. Elli Krugová vypráví následující příběh: „Áno, a všichni ti ostatní sem dolů spadli se svými padáky, ty se pak našly další den, ne. A oni měli takový strach, protože přece byli Angličani, a ti také říkali, že budou všichni zabít, ne, a proto měli takový strach. Ale tu pro ně všechny dojela obecní služba a ta jim řekla: ‚Nemusíte mít strach!‘, ne.“⁴⁰⁾

Toto je příběh o strachu sestřelených pilotů a dobrovité povaze obecní služby, která „dojela pro všechny“ britské vojáky, kteří seskočili padákem – ať už se pod tím rozumí cokoli. Ve verzi její vnučky Sylvie Hoffmannové jsou jednající osoby bez okolků zaměřeny: „Dva Amíci jako parašutisté, ehm, seskočili na její pozemek, a ta je pak nějak ukryla, ne. A tedy, když viděla, že může pomoci, pak to také udělala, tak v jejím nejbližším okolí.“⁽⁴⁴⁾

Toto vyprávění již nevyžaduje žádné komentáře. Zajímavá je ale ještě generalizace, kterou provádí vůči nápomocnému chování své babičky. Zcela v protikladu k tomu, co je zjevné ve vyprávění s osvobozenými vězni koncentračního tábora, jímž paní Krugová odepřela ubytování, srylizuje vnučka svou babičku do osoby ochotné vždy pomoci, odvažné a angažované, kde mohla, a v případě nutnosti schovávala „Židy“, právě tak jako „Američany“. „Jsou prostě pořád nějak, nějak jaksi venkovské obyvatelstvo, které, které prostě takové je.“⁽⁴⁵⁾ shrnuje Sylvie a na dalším místě trochu ironicky poznamenává: „Babička se chlubi svou ochotou pomoci a svou odvahou, ale to už taky může.“⁽⁴⁶⁾ Babička Krugová je z pohledu své vnučky prostě dobrý člověk, aby mnoha způsoby dokázala svou odvalu a svou ochotu pomoci; proto je skutečnost, že se tím trochu vychloubá, omluvitelná.

Kumulativní heroizace probíhají často úzasně rychle a mimoděk. Přitom se zdá, že generalizovaný obraz o konkrétní babičce a konkrétním dědečkovi je představen v takovém rámci, v němž je každý společný bod, jenž je dán ve vyprávění, rozšířen v „dobrý příběh“. Jako v případě Sylvie Hoffmannové se přitom takřka vyškrtávají vlastní problematické implikace vyprávění a vždy se naaranžují takové zápletky, které redukují ambivalentní a často nejistý materiál vyprávění příběhů pamětníků, bohatý na fasety, na morálně jednoznačné postoje protagonistů, a sice na postoje jednoznačně pozitivní. Tendence k heroizování generace prarodičů ukazuje naprosto zřetelně (zdálaleka však ne přeceňovaně) působení, které vychází z vazeb loajality k milovaným osobám, historického vědomí a z konstrukcí minulosti. Spolu s generalizovaným a plánovaným obrázen neprůdysné nadvlády strachu „Třetí říše“ jsou výsledkem výše uvedené přesvědčení, která pramení, jak se zdá, ze zkušenosti jejich potomků, že babička a dědeček jednali vždy a všude správně, což je důležitý meziženežeráční mechanismus tradování: generalizace části osobní zkušenosti na celkovou biografii milovaných osob.

V rodinném rozhovoru Grubitschových vypráví Sieglinde Grubitschová (* 1907): „Ale náš doktor Weinberg byl přece Žid a paní byla školní radová, a ty jsme přece ochraňovali, oni přece byli, mohli bydlet až do konce.“⁽⁴⁷⁾

Na tuto silnou výpověď, která však neimplikuje nic menšího, než že prý prarodiče chránili židovskou rodinu Weinbergových před deportací, aniž by ale bylo řečeno, z čeho se tato „ochrana“ sestávala a co přesně znamená, že rodina mohla „bydlet až do konce“⁽⁴⁸⁾ nazazuje nová otázka vnučka Ericha Grubitsche ml. (* 1962): „A propos: Jakpak jste je ochraňovali?“⁽⁴⁹⁾ Nedá se určit, zda se za touto otázkou skrývá skepse, nebo jestli přitom vyslovuje jen přání o upřesnění. A Sieglinde Grubitschová odpovídá: „Protože my jsme je u nás nikdy neobtěžovali. Nikdy jsme se necítili obtěžováni a oni nás nerušili. Nikdy jsme si neřekli, jako ti partioti tadý, zde jsou Židé, a proto s nimi nechceme mít co do činění. Nebo: ‚Vyhodte je!‘“⁽⁵⁰⁾

Vzhledem k výpovědi, že měli židovskou rodinu „ochraňovat“, způsobuje toto vysvětlení rozčarování. Nejlpe Sieglinde Grubitschová vypráví o nepřítomném „obtěžování“ židovskou rodinou – zvláštní popis, předtím zde přece byla empatická řeč o „našem doktoru Weinbergovi.“ „Ochrana“ rodiny Weinbergových spočívá pouze v tom, jak se ukazuje, že Grubitschovi tuto rodinu neudali, jako to všude možné dělali „partioti“. Jednoduše neudělali nic – a zajisté toto necinné jednání představuje v jejich vlastním pohledu alespoň jednání stojící za zmínku, pokud ne přímo jednání rezistentní.

V individuálním interview pak vypráví Erich Grubitsch ml.: „To byl prostě totalitní režim, no dobře. Kdo ví, co bychom dělali my. [...] Na druhou stranu údajně zachránili, eh, pár Židů. Musí se přece uznat, že / dobře, nemižeme dnes vše přesně pochopit, ale že to alespoň zkusili nebo skutečně provedli.“⁽⁵¹⁾

V tomto zhodnocení se již v pozadí nachází rematizované přesvědčení, že jednání v totalitních poměrech z dnešního pohledu nelze soudit. Formulace vnučka, že „údajně“ měli jejich prarodiče „zachránit pár Židů“, prozrazuje něco ze skepse vůči jejich verzi. Toto výchází vyprávění, které už nevyžadovalo zmínku o opomenutí udání, pak vede k uznání, že to alespoň zkusili nebo skutečně provedli.“ Takže opět se zde nachází fenomén, kdy přání sledat jednání prarodičů morálně správným, nebo ještě lépe rezistentním, vede k vyškrtnutí vlastního obsahu výpovědi původního příběhu. Ona skutečnost, že se člověk necítil být

doryčnou židovskou rodinou „obtěžován“, není každopádně nikterak slavnou kapitolou, nýbrž je spíše vhodné položit si otázku, pročpak by najednou mělo vzniknout nějaké „obtěžování“ – zvláště když se zjevně jedná o rodinného lékaře Grubitschových. V jakékoli méně strážné situaci, než je situace rodinného rozhovoru, by byly tyto aspekty určité problematizovány – po vyškrtnutí problematikých aspektů zde zbývá už jen otevřená otázka, jestli prarodiče židovskou rodinu skutečně „chránili“, nebo se o to „jen pokoušeli“. V obou případech by ale udělali něco, co by mohlo být uznáno podle normativních měřítek současnosti.

Velmi podobně se jeví výpověď vnučky Tiny Kunzeové (* 1980) v rozhovoru s rodinou Rossových: „Právě s pronásledováním Židů, a proto snad i dědeček ukryval ty dva Židy, jak říkala předtím maminka.“⁴⁹⁾ V individuálním interview s otcem Tiny Kunzeové je tato epizoda vyprávěna následujícím způsobem – Gerhard Kunze: „Že tam zrovna projížděl i vlak s vězni a že se i na dvoře na krátkou dobu zdržovali lidé, ehm, ehm, kteří právě nějak nevěděli, kam by měli jít, eh, což ale bylo ovšem stále spojené s velkým nebezpečím.“⁵⁰⁾

Jednající osoby jsou v této verzi Gerharda Kunzeho (* 1951) „lidé“, kteří se na dvoře prarodičů „zdržovali“. Souvislost s pronásledováním a deportací vzniká při zmínění „vlaků s vězni“ z toho, že „lidé (...) nevěděli, kam by měli jít“, a že toto všechno „bylo spojené s velkým nebezpečím“, což ve spíše subtilním řečnickém obratu poukazuje na skutečnost, že jednání těchto „lidí“ ohrožovalo i prarodiče. Tato verze příběhu je tedy otevřenější vykladem než vnučtina uzavřenější varianta, v níž vychází aktivita od prarodičů, kteří „snad“ „ukryvali (...) dva Židy“.

Vyprávění pamětnice Margarethe Rossové (* 1919) je následující: „A co bych Vám měla říct. V noci u nás doma někdo zaklepal, a tu jsou dvě ženy z koncentračního tábora / pak už snad bylo, že bylo, že válka byla skoro u konce. [...] A ty klepaly. U mé matky. Moje matka je vzala dovnitř, a pak jim, ne / dala jim nejprve, myslím, hrnek mléka, a taky je nechala přespát v domě.“⁵¹⁾

Nejenže nešlo o „dědečka“, ale o prababičku Tiny Kunzeové – příběh o „snad ukrytých dvou Židech“ se odehrál ke konci války. Jednalo se o propuštěné osoby, jimž prababička nabídla pomoc. Scenáři, který se v pohledu vnučky vyznačoval odvažným aktem „ukryvání“ a v pohledu jejího otce „velkým nebezpečím“, se zde, ve vylíčení Margarethe Rossové, odhaluje jako poskytnutí pomoci v situaci, která už neskýtala žádně

nebezpečí. Aniz bychom chtěli snižovat prababičtino jednání, dá se jistě říci, že na cestě napříč generacemi prodávává postupnou heroizaci.

Analogická povýšení, jako refigurace výchozích příběhů, se nacházejí všude v našem materiálu. Někdy jako komplexní příběhy, někdy jako drobné odkazy nebo části příběhů, které ale všechny procházejí tím samým procesem. Z dříve neškodných, často ostudných, příležitostně spíše hanebných činů, které jsou vyprávěny pamětníky, jsou prostřednictvím druhé generace zprostředkovány abstraktnější, v detailech změněné a podle vlastnosti situace vykladově otevřenější příběhy, které se pak v generaci vnuček stávají jednoznačnými – s pravdělným zjištěním, že prarodiče, když na to přišlo, dokonce „pomáhali“, „ukryvali“ nebo „zachraňovali“, i když to pro ně bylo nebezpečně.

Jako pozadí tradovačtího dění funguje právě poslední zmíněný aspekt: situace plná nebezpečí, která ještě více zdůrazňuje odvažné jednání pamětníků. Vymysl zcela samozřejmě, všedně morálně motivovaného jednání prarodičů se shoduje s obrazem, který o nich mají vnuči. A přidává se k tomu vědění o neprodávně nadvládě „Třetí říše“, které by každého – právě také a obzvláště vlastní prarodiče – mohlo proměnit v oběti. Zdá se, že se vnuči snaží tento obraz udržet za každou cenu.

Jak ukazuje zpočátku citovaný příklad, v němž vycházelo heroizování od tazatelky, příležitostně to platí i tehdy, když se vazby loajality nevytvářejí prostřednictvím rodinných dějin, nýbrž pouze v rámci dočasné sociální situace rozhovoru. Překvapivě často se v biografických interview nacházejí dialogy, v nichž tazatelé přispívají vyprávěči, nebo dokonce osobám, o nichž se vypráví, kritickou nebo opoziční roli.⁵²⁾ I sociální situace rozhovoru vytváří překvapivě rychle stabilní vazby loajality – staří lidé jsou zpravidla sympatičtí, mají zajímavé věci k vyprávění a ohlížejí se zpět na pohnutý život. Mimo to dobrovolně poskytní interview a rodinné rozhovory o chovlostivém tématu, našli si čas, připravili rodinné fotografie a dobové dokumenty, uvařili kávu a upekli koláč.

Pozornějším je, že v metodické literatuře není tematizována primární vazba loajality, která upevňuje sjednání a provedení životopisného interview a která determinuje různé způsoby shromážděný materiál.⁵³⁾ Jak ukazuje počáteční příklad, může být tato primární vazba loajality poměrně bez okolků rozšířena na sekundární, která zahrnuje rovněž osoby, o nichž se jenom hovoří. Tento fenomén se dá oprávněně jasně ukázat na příkladu rodiny Beckových a jejich tazatelky Marhildy

Becková (* 1924) vyprávěla v rodinném rozhovoru do určité míry nejasný příběh o sebevraždě jejího otce v roce 1940. Důvody této sebevraždy se nikdy skutečně neobjasnily – následující epizoda však dává vysvětlení, co jí mohlo z pohledu Mathilde Beckové předcházet.

Mathilde Becková: „Když se moje sestra v '46 vdávala, přišla jedna Židovka a řekla, inu, byla zlá doba, a řekla, mé matce: ‚Kdybyste cokoli potřebovala, řekněte, snad to mohu zorganizovat prostřednictvím Care-Pakete!‘ a podobně, neboť mě také nenahlásil.“

Tazatelka: „Co znamená, nahlásil?“

Mathilde Becková: „Židé museli být nahlášení.“

Tazatelka: „On tuto ženu.“

Mathilde Becková: „On tuto ženu nenahlásil.“

Tazatelka: „Aha.“

Mathilde Becková: „A jestli se v tomto směru něco stalo, jsme se neptali, my / ne-
mohl se z toho dělat žádný povyk. Ehm v roce '40 to tak už bylo, že lidé měli strach.“

Tazatelka: „A myslíte si, že Váš otec pak přesto ilegálně takřkajíc jednal proti tomu, ačkoli on přece.“

Mathilde Becková: „Ne, určitě proti tomu nejednal. Pořád se pokoušel, eh, pokračovat v té věci, protože se zapojil do tohoto, tohoto dobrého rozvoje, ne.“⁽⁵⁵⁾

Heroizace, kterou tazatelka provádí tím, že hned dělá z otce paní Beckové ilegálního odbojáře, protože „tuto ženu nenahlásil“, je pro Mathilde Beckovou už příliš přehnaná. Její otec, který, jak se ukázalo již v průběhu rodinného rozhovoru, byl právě naopak „přesvědčený nacionalista“, „starý bojovník“ a byl již od roku 1931 vedoucím místní skupiny NSDAP, se prý „pořád pokoušel pokračovat v té věci“. Individuální interview s Larsem Dietrichsenem (* 1975) ukazuje, že tato oprava ovšem sorva zanechává stopy v pozdějším předávání heroizovaného příběhu. Tazatelka a vnuk zde společně vytvářejí příběh o hrdinství pradědečka:

Tazatelka: „Tedy je to přece i tak, že byl vedoucím místní skupiny nebo že on
cady ty lidi.“

Lars Dietrichsen: „Nevím, nevím, myslím si, normálně bys řekl, když bylo už po válce a eh po válce po něm byla pojmenována ulice, pak to tak určitě bude, protože on nějak.“

Tazatelka: „Protože on něco dobrého.“

Lars Dietrichsen: „Protože, abych tak řekl, udělal něco dobrého, tedy v porálčném smyslu. Snad proto, víte, že byl fěr a kryl lidi. Nebo nevím, pochopili to, že to celé bylo špatné, co dělala jeho strana, a proto se zaštelil.“⁽⁵⁶⁾

Zde je oběma mluvčími vytvářen hrdinský příběh, který vychází ze zprávy Mathilde Beckové o sebevraždě otce, výstupu „Židovky“ z roku 1946 a který vypouští všechny nervovnalosti z příběhu právě tak jako okolnost, že sama Mathilde Becková trvala na tom, že její otec byl všechno jen ne odbojář. Že byla v rodné vsi Beckových po pradědečkovi pojmenována ulice, slouží v tomto dialogu jako důkaz toho, že udělal „něco dobrého“, jak říká tazatelka, totiž, jak rozvíjí Lars, že „kryl lidi“ a na-
konec uznal, že „jeho strana“ dělala špatné věci.⁽⁵⁷⁾

Význam, který náleží kumulativní heroizaci pro funkci rodinné paměti, vychází najevo obzvláště v případě rodiny Meierových. V této rodině prezentovaný a pěstěný obraz pradědečka, resp. dědečka, se po jeho smrti úplně zpochybňuje. Tento muž totiž sepsal „kroniku“, s níž jsou rodinní příslušníci seznámeni teprve po jeho smrti. V této „kronice“ se k překvapení rodiny odhaluje jako stále ještě přesvědčený nacist, který se též očividně podílel na zločinech. V rodinném rozhovoru Meierových se tato okolnost tematizuje jen krátce („A když pak tak Hitler pak roku '33 přišel k moci, eh, popisuje to i tak, že nyní se zjednává pořádek, ne.“)⁽⁵⁸⁾ v individuálním rozhovoru s dcerou rodiny Meierových, Violou Königovou (* 1947), je popsána podrobněji:

Viola Königová: „Nemohl se dočkat. Absolutně našený válkou, ne. No jo, a když pak psal tu svou kroniku, nebo respektive, když se mi dostala do ruky, to už byl po smrti, a vím ještě přesně, že jsem byla úplně šokovaná, tomu bych u něj nikdy nevěřila, ne. Tedy znala jsem ho jako mého dědečka, znala jsem ho jinak, ne. Teda, zažila jsem ho úplně jinak, ne. Tomu bych u něj nevěřila. Ale stálo to tam, to je pravda. A to bylo už něco, co jsem si mohla odpustit, ne. Protože to tak nebylo, nesouhlasilo to s obrazem, co jsem o svém dědečkovi měla, ne. To byla velmi, velmi velká diskrepance, ne. A ještě si vzpomínám, to jak jsme o tom taky tehdy dlouho mluvily, moje sestra a já. Že jsme to obě velmi, úplně jsme z toho byly pař, ne. To jsme netušily.“

Tazatel: „Teda to tak, takže diskrepance do té míry, inu, že dědeček jaksi mohl
eventuálně patřit k pachatelům.“

Viola Königová: „Hm, hm, hm.“

Tazatel: „Hm.“

Viola Königová: „Teda poznala jsem syňho dědu jako velmi patriarchálního člověka, ale poznala jsem ho i jako naprosto tolerantního člověka. Ne, jako dítě ano a ještě i jako dospívající. Taký a co vyprávěl, bylo pak z jeho francouzského válečného zajetí, jak to bylo milé, jak byl Francouzi milí, a tak to společně zvládli. [...] Né, to je tak jako tak fenomén [nestorozumitelný] nebo co nemůžu pochopit, ne. Táto, kde, kde se bere náhle taková nenávisť, ne. Skutečně taková plošná nenávisť. Ano, tak, tak tento mechanismus, jak se to stane, jak to tak vzniká.“⁽⁵⁹⁾

Co Viola Königová skutečně odhalila v jeho „kronice“, zůstává zdaleka nevyjaslované. Viola Königová navazuje na své výklady ještě krátkým hovorem o knize Daniela Goldhagena *Hitlerovi ochotní katani* a stanovuje tezi, že u pachatelů převládá nejen „holý antisemitismus“, ale že se k němu přidaly „nejnižší lidské instinkty“⁽⁶⁰⁾ – úvaha, která snad v této teoretizované formě podává důkaz toho, z jaké dimenze by v „kronice“ mohly být dědečkem podáváné zážitky. Buď jak buď, ve verzi Violy Königové je zřetelně ostrý zlom mezi obrázením dědečka, který si o něm vytvořila během svého dětství a mládí, a zcela jinou osobností, která se odhalila v „kronice“: „Nesouhlasilo to s obrázením, co jsem o svém dědečkovi měla.“⁽⁶¹⁾

Tyto vazby loajality, které i přes tento zlom stále ještě existují, vycházejí najevo tím, že Viola Königová ještě ani teď není ochotna hovořit o obsahu „kroniky“; potvrzuje pouze dohady tazatele, že „dědeček jaksí mohl eventuálně patřit k pachatelům“.⁽⁶²⁾ Tento odhad však dále nerozvíjí. Zajímavé zde je, že se prostřednictvím jeho posmrtné zprávy zpochybňuje retroaktivně působící obraz o životě dědečka a že Violy Königové nepřijde konfrontace s tímto zpochybněním nikterak snadná. Její dcera Sandra to má lehčí. Když se jí tazatel ptá, jestli „kronika nějak změnila“ její způsob pohledu na pradědečka, Sandra Königová odpovídá: „Ehm, ano, změnil se, ale to není můj způsob pohledu, myslím. Svého dědečka, pradědečka jsem poznala, nebo jsem ho zažila do svých deseti let, potom zemřel. A ehm, do doby, než mi bylo devět, jsem ho zažila tak a byl skutečně milý pradědeček, báječný, stále se staral, měla jsem ho opravdu ráda a taky jsem věděla, že jeho vnučky, tedy moje maminka, moje teta a sestřenice mojí maminky, ho taky měly nade všechno rády, a pak se objevila tahle kronika. [...] A to byly, všechny byly šokovány. Moje máma, moje teta, moje sestřenice, sestřenice mojí mámy, ty byly šokovány. [...] Protože jejich obraz o dědečkovi byl náhle totálně zničen. A to jsem byla samozřejmě taky šokovaná. Ačkoli se to vůbec nedá opomenout, není to pravda, protože já mám o svém dědečkovi úplně jinou představu, skutečně jsem ho zažila, to jsem byla ještě velmi malá a tehdy jsem se v tomto směru o nic nestarala a to mě téma nacismu taky ještě vůbec nezajímalo, to jsem věděla akorát tak jen, že to existovalo. Ale to jsem věděla, ale tehdy jsem neměla nic načteno a ne, tak. Tím jsem se ještě vůbec nezabývala, a proto se můj obraz o mém dědečkovi nemohl vůbec, eh, v tom nemohl být vůbec zviklán. Trochu to, co jsem o něm poznala, to vlastně vůbec nebylo zpochybněno.“⁽⁶³⁾

Pro Sandru, již bylo v době úmrtí pradědečka devět let, je možnost domýšlet se, že její pradědeček hrál ve vzdálené minulosti pochybnou roli, mimo její dosah. Proto se její obraz o pradědečkovi neporusil přesto, co o něm po jeho smrti věšlo ve známost, narušilo se ale prostřednictvím otřesené reakce její matky a příbuzných. Teprve když sama získává vědomosti o dějinách, začíná se jí vyjasňovat, co se stalo: „A to pak jako taky teprve později, co jsem jako o té době trochu věděla, a ehm, to jsem si mohla jako i vybavit, proč jako byly tak otřeseny, zazily ho jako úplně jinak anebo snad i on vystupoval jako někdo úplně jiný, než se nakonec ukázal v této kronice, ne.“⁽⁶⁴⁾

Dodatečně nabyté vědomosti činí pro Sandru transparentním, co svolalo otřesení příbuzných. Ještě stále to není její obraz, který je otřesen, ale retrospektivně se odkrývá „diskrepance“, o níž mluvila její matka v individuálním interview: „diskrepance“ mezi obrázením, který měla rodina o svém pradědečkovi, a tím, čím byl v minulosti. Tento nový obraz v tuto chvíli nepřetváří představu všech zúčastněných. Sandra vypráví dále: „Moje babička to vidí zase jinak. Teda ona nebyla vůbec otřesena. Protože se tomu vlastně vůbec nedivila, ona ho přece taky tak zažila a vždyť věděla taky hodně věcí a i hodně věcí tak prožila s ním a byla spíš zklamaná z toho, že Viola a Monika a všichni, co ho přece stále tak jako úplně viděli jako jiného člověka, ne, a vlastně pak přece, byli úplně stejně moc zklamaní.“⁽⁶⁵⁾

V tomto líčení je zřejmé, že si rodinná paměť naprosto nevyššíma rozdílných vnímání příběhu a jednání aktérů. Přislušníci tří po sobě jdoucích generací se na minulost tohoto předka dívají pokaždé z rozdílné perspektivy. Sandřina babička se vůbec nezdá být překvapena tím, co s „kronikou“ vyšlo najevo. Její společně prožitý čas s otcem má jiné historické jádro než čas, co s ním prožila její dcera, a ten má naopak jiné rodinná paměť Meierových synchronizovala tyto časy, zkušenosti a obrazy. Když se s „kronikou“ ukázala jiná historická skutečnost a rodinná paměť syntetizovala, tak se zejména pro prostřední generaci hroubí svět a s ním obraz o dědečkovi. Tato generace znala dědečka jen jako působivou postavu z poválečné doby, zároveň už ale věděla o dějinách nacismu. Podobně, jako ukázaly příklady osatrních rodin, i tato generace rozvíjela o dědečkovi obraz, jenž ho ukazoval v příznivém světle i v předestřené době nacismu. I zde se udála heroizace, která pozitivní obraz, jenž o dědečkovi vytvořila současnost, generalizovala na

jeho celý život. U Sandřiny babičky to vypadá jinak: ta totiž věděla více o vztahu života a minulosti tohoto muže, zatímco ostatní členové rodiny věděli jen něco o něm jako o osobě a nic o jeho předchozím životě.

Tato pasáž interview je klíčovou sekvencí pro pochopení role, kterou hraje rodinná paměť pro individuální historické vědomí: ukazuje generačně specificky se odlišující pojetí poměru osobnosti, životního příběhu a historického času a také ukazuje, že rodiny zjevně rozvíjejí silnou tendenci uvést v soulad tyto tři aspekty, nebo chceme-li, generačně specifické perspektivy spojit v totéž bodě. Důležitou roli přitom hraje proces kumulativní heroizace. Je to totiž právě tento proces, který na pozadí problematické historie zaručuje, že rodinná paměť může být sdílěna a že může být vyprávěn společný rodinný příběh. „Kronika“ se nehodí do rodinného alba Meierových; ruší možnost jednomyslně vyprávěného rodinného příběhu, který je výbec určen k tomu, aby se vyprávěl. Právě v této negativní formě zničení společné paměti, vytvořené všemi zúčastněnými vždy vlastním způsobem, se ukazuje, jakou funkci má rodinná paměť jakožto syntéza rozdílných časových a generačních zkušeností. Vyrváří transgenerační a nadhistorickou vazbu skupiny zvané „My“ a pro vytvoření této vazby jsou zapotřebí od všech zúčastněných ony větší či menší úpravy zažitého, pamatovaného a dále předávaného, jež jsou v našem materiálu tak hojně vyobrazeny.

Na závěr této kapitoly ještě jeden z čemých příkladů neporušené rodinné paměti. Také v rodině Eevenových se traduje jeden příběh heroizování, jenž se vrací k pradědovi, který je popsán jako notorický odpůrce nacistického systému. Else Eevenová (* 1922) vypráví: „Můj otec byl totální odpůrce. [...] Skutečně, už ve '34 řekl, bude válka a myžete dělat, co chcete. [...] Ještě se budete divit, říkal pak vždycky. A jak válka začala, to říkal: 'Jeden rok, říkal, 'nevyhrájemel Jde jich přes celou Evropu moc, a moc rychle, takhle se zhroutí.“⁶⁶⁶

I v rodinném rozhovoru Else Eevenová zmiňuje otcův kritický postoj, který se tímto citátem přinejmenším nevztahuje na nacismus per se, ale pouze na válku: „Ale co můj otec říkal a co ze sebe každý den dostal, to jsem jinak neslyšela, to jsem / nic takového jsem nevyprávěla.“

Její muž, Albert Eeven doplňuje: „No jo, to taky bylo, to byl extrém, to byl. V podstatě měl velké ššestí.“ A Else dodává: „Ne, ne. Že ho neodstranili. Ano, ano.“⁶⁶⁷

DCera Claudia Eevenová (* 1949) později v rodinném rozhovoru namítá, že „dědeček byl vícekrát zatčen. Nebylo to ani, protože něco

řekl, eh něco takříkajíc vládního / ten byl přece zatčen dva, tři dny.“ Náčez její otec Albert Eeven vše objasňuje: „Ano, byl jednou, přece, jednou mluvil trochu moc nahlas, ne, a pak to někdo slyšel a pak přišel náš policajt a odvedl ho.“⁶⁶⁸

Jen o něco později vypráví Albert Eeven zarážejícím způsobem, že tomuto zatčení bylo zamezeno zaplacením pokuty ve výši 25 marek a že přišlo po provinění proti zatehňovací povinnosti, ne po nějakých vyjádřeních, jimiž by kritizoval systém.⁶⁶⁹ Že tato verze úplně odporuje té vyprávěné před několika málo minutami, nedává v rodinném rozhovoru žádný podnět k znepokojení či dodatečné opravě, což je fenomén, který lze pozorovat v mnoha rodinách.⁷⁰

Také v individuálním interview přivádí Claudia Eevenová řeč na svého dědu. Označuje ho nejprve za „hrozne kritického“, připojuje pak ale ještě poznámku, že byl až „příliš kritický.“ „A myslím si, že kvůli tomu to moje matka také neměla lehké.“⁶⁷¹ Zatímco Claudia Eevenová zde dává prostor asociacím o permanentním ohrožení rodiny prostřednictvím kritických vyjádření jejího dědečka, její syn Thomas (* 1969) zdůrazňuje, že jeho rodina byla naštěstí na hony vzdálena „slapému přitakávání“⁶⁷² Už předtím shrnul, co pro něj toto zjištění znamená: „Nakonec je zase pozitivní, jasně, člověk by si přirozeně přál, aby tehdy existovalo jaksi víc bdělých Němců. Ehm, mě osobně to nakonec trochu těší, řekl bych tedy, že v mé rodině (...) byli lidé, kteří prostě důrazně, eh, nekřičeli, Heil Hitler, jasně.“⁶⁷³

Toto jednoznačné a zjevně pevně zakotvené přesvědčení vnuka, že pochází z rodiny, která byla vždy, už od generace prarodičů, proti nacismu, vede ostatně v rodinném rozhovoru přímo k absurdní situaci, kdy děda Albert Eeven vybízí svého vnuka k tomu, aby kladl kritické otázky, což je požadavek, který Thomas Eeven pobouřeně odmítá:

Albert Eeven: „Proč se teda nezeptáš: 'Dědečku, jak to, že se do toho všeho zapojil? Proč jste to neudělali?' Proč nepoložíš tuhle otázku?“⁶⁷⁴
Thomas Eeven: „Ale dědečku!“⁶⁷⁵

Místo aby Albert Eeven položil otázku, kterou by on sám rád slyšel, snad proto, že se jí sám zabývá, snad proto, že chtěl mít příležitost k ospravedlnění, které v pohledu jeho rodiny není výbec nutné, vysvětlují mu jeho dcera Claudia a jeho vnuk Thomas, proč je tato otázka nesmyslná. Claudia Eevenová přitom sleduje socializačně-reoretický

přístup: „Ano, ale vy jste se nezepřeli, protože jste přece tehdy byli vycepaní na to být poslušní a poslouchat a to, všechno má svůj řád. Teda myslím si, že to už nemůžeš porovnávat s dnešní výchovou!“ A Thomas Eeven dodává: „Dědečku, to je ta nejjednodušší otázka, která se dá přirozeně položit. Ale to je zatím, když ty pak, eh, tyhle odpovědi mají více pohledů a i přiběhy, které jste teď vyprávěli, jsou přece tak odlišné, že se tu / právě že nemůžu položit nějakou takovou otázku, na to už o tom vím taky příliš hodně.“⁷⁵⁾

Albert Eeven proti tomuto vysvětlení nic nemamitá a mlčí. Jakkoli se na první pohled zdá být tento dialog absurdní (pamětník by chtěl být kriticky dotazován a je mu jeho potomky vysvětleno, proč to není nutné), tak také jasně ukazuje, že vědomí historie vzniku a průběhu nacistické minulosti způsobuje ve vnitřních rodinných souvislostech paradoxní účinek: Zatímco Claudii Eevenové se informovanost o autoritářském způsobu výchovy oné doby, „dřítu“ a indoktrinaci zdá být naprosto dostačující, aby vysvětlila, jak to, že její otec „se do toho zapojil“, vnuk Thomas disponuje tolika vědomostmi o nacistické minulosti, že se mu zdají jednoduché otázky a jednoduché odpovědi nepřiměřené: „Na to už o tom vím taky příliš hodně.“

To, že zde vědění přebírá funkci nechť už nic víc vědět, totiž o rodimé minulosti a jejím vztahu k nacismu, poukazuje opět na paradoxní důsledek všeobecného chápání nacistické minulosti a s ním spjatých zločinů. Čím je dějinné vědění fundovanější, tím větší se stává subjektivně pocítovaná nutnost chránit vlastní rodinu před tímto věděním, tzn. vyjmutí ji z historické souvislosti, o níž se tak dobře ví. Že se pamětník pokouší obvinít, stát se kriticky dotázaným, je samo o sobě součástí objasňovacího procesu a kultury vzpomínání na nacismus a holocaust, která se etablovala v posledních dvou desetiletích. Tato otázka mu už však nebyla položena, což spočívá v tom, že familiární diskurz poskytl dostatek styčných bodů a indicií, aby načrtl obraz transgenerační antinacistické rodiny, který by se mýnil, pokud možno, neměl zase nechat zničit. Že se tento obraz, právě na základě vědní o hrůze oné doby, jeví tím kontrastnější a uspokojuvější, ukázal Thomas Eeven přece už v individuálním interview: „Člověk by si přirozeně přál, aby tehdy existovalo jaksi víc bdělých Němců,“ totiž takových, jako byli jeho prarodiče a praprarodiče.

Jaké závěry se dají vyvodit z této zřejmé tendence ke kumulativní heroizaci v intergeneračním procesu předávání? Objev, který jistě není

nezajímavý pro historickou pedagogiku a didaktiku, tzn. že vysvětlení, jež je etablováno všeobecným dějinným věděním o zločinech nacismu, paradoxně evokuje potřebu vyjmutí vlastní příslušníky z tohoto vědního. To ostanně nelze hodnotit jen negativně, neboť z přebásněných příběhů o hrůznosti, odporu a občanské odvaze prarodičů se vždy dá odvodit všeobecná teorie, která snad působí i v praxi. Teorie, že individuální odpor je možný a smysluplný i v totalitních souvislostech, že, empaticky řečeno, tento odpor záleží na odpovědnosti jednotlivce. Do té míry mohou příběhy o opozitně jednajících prarodičích a praparodičích dávat nezávisle na pravdivosti jejich obsahu motivující příklad pro to, aby člověk sám jednal odvažně, když jsou blízcí lidé ohroženi nebo pronásledováni. Vedle toho je zřejmé, že vnučky a vnuci většinou favorizují vzor osob s anti-nacistickým postojem – pouze čtyři z námi dotázaných čtyřiačtyřicet vnuček a vnučků projevují obdiv a zřetelné potvrzení „nacistů“.

Pro historický obraz o nacismu a o holocaustu znamená však fenomen kumulativní heroizace úplně něco jiného: restauraci tradované, ale vlastně již dávno zdáhlivé překonané všední teorie, že „nacisti“ a „Němci“ byly dvě rozdílné skupiny lidí, že „Němce“ je třeba vidět jako svedenou, zneužitou, o vlastní mládí okradenou skupinu, která sama byla obětí nacismu. Tento dějinný model však nachází v kulturní a komunitativní paměti Spolkové republiky očividně své jisté místo, jak to například ukazuje i renesance pohledu na německého vojáka a na německou Flakhelferin na „domácí frontě“ v historických zábavných pořadech v podobě ZDF-sérií *Hilferin pomoci*, *Hilferin děti* atd. Zatímco holocaust je v rámci mezinárodně významných akcí, jako byla Stockholmská konference o holocaustu v roce 2000, označován jako sekulární událost a výroční dny osvobození etablojí stále více závaznou literární rituální vyznání a odpovědnosti, z německého dějinného vědomí o nacismu se vytváří historický a politický moment: že totiž bylo v civilizované a v mnoha ohledech moderní společnosti 20. století možné za aktivní účasti převážně většího dobře vzdělaného a většinou před rokem 1933 socializovaného obyvatelstva vyloučit jednu dílčí skupinu této obyvatelstva z „univerza závaznosti“⁷⁶⁾ mít ji za škodlivou a „bezecnou“, přehlížet její deportaci a – řekněme – souhlasně se smířit s jejím vyhlazením.⁷⁷⁾ Přitom vůbec nehovoříme o vlastních pachatelích, kteří se v některých případech dostávají ke slovu i v našem materiálu rozhovorů, ani o jejich připravenosti vřadit a jejich dalekosáhle bezproblémové integraci do poválečné společnosti Spolkové republiky.⁷⁸⁾

Mezi obrazy stále více ahistorických zločinů proti lidskosti na straně jedné a stále více se ahistorizujícímu nacismu na straně druhé vzniká, jak ukazuje náš materiál, v dějinném vědomí mezeřa, v níž hrozí, že se ztratí průběh sociálního vytváření procesu genocidy, a to při všem faktickém historickém vědění, které v minulých desetiletích mohlo tak úspěšně etablovat vyučování dějepisu, politickou nauku a tvorbu památek.

Fenomén kumulativní heroizace však ukazuje, do jaké míry emocionálně založené chápání individuálních rolí blízkých osob utváří individuální dějinné vědomí a jak k tomu má daleko kognitivní soubor vědění o dějinách. Subjektivní proces syntézy spočívá v tom, vymour z dějinného vědění vlastní předky jakožto předměty heroizace a přivést to „zlé“ z nacistické nadvlády a to „dobré“ vlastních prarodičů a praprarodičů do klidné koexistence. Ony při tom vznikající německé dějiny o holocaustu jsou pak psány podle typických scénářů, opakujících se epizod a vyzkoušených vzorců vyprávění. Tím se budeme zabývat v následující kapitole.

4. ZMĚNA RÁMCE

PŘÍBĚHY UTRPENÍ A HRDINSTVÍ

JAKO TRADOVACÍ TYPY

V předchozí kapitole bylo ukázáno, jak jsou zúčastněnými aktéry společně vytvářeny příběhy. Přitom by mělo být zřejmé, že jsou to právě nejasně, útržkovitě, odpornější si a nelogické příběhy, které dávají posluchačům prostor rozvíjet vlastní verze vyprávěného a tyto verze také opatřovat vlastním smyslem. Naopak je ale třeba poukázat i na to, že společně vytváření minulosti v rozhovoru podléhá sociálním požadavkům, které dalece překračují rámec rodiny. Neboť to, co jednotliví členové rodin považují za vyprávěnihodné, nezávisí pouze na jejich situační domluvě, nýbrž na sociálně a kulturně specifických vyprávěcích formách, které určují, co činí příběh hodným vyprávění a poslouchání.

Příběhy vyprávěné z minulosti musí zpravidla vykazovat „orientační část“¹⁾ v níž jsou předstraveny čas a místo události a popsány osoby a dějové kontexty. Příběhy musí mít začátek, střední část a závěr a vykazovat zápletku, která je číní vůbec hodnými vyprávění. Ta zpravidla obsahuje „hodnotný závěr“²⁾ mravní ponaučení, které dělá příběh lbovolně smysluplným pro posluchače, jakož i pro vyprávěče. Jak ukázala pilotní studie,³⁾ uvnitř tohoto vyprávěčsky konvenčního dějového rámce, určeného pro vyprávění příběhů z minulosti, existují opakující se vzory společných rozhovorů, jež se liší vždy v závislosti na konkrétním tématu a které mohou být popsány jako „tradoxní typy“. Na základě materiálu pilotní studie bylo vypracováno pět takových tradovacích typů: příkoří, ospravedlnění, distancování, fascinace a překonání. Dříve než budeme na základě našich rodinných rozhovorů a individuálních interview zjišťovat, jestli identifikované typy obstojí při přezkoumání na širším empirickém základě, chceme si je ještě jednou přehledně načrtnout:

Konstrukce příkoří, obrácení historických rolí pachatelů a obětí hrály v interview a skupinových diskusích pilotního projektu dominantní roli. Jak se ukázalo v analýze dialogů mezi tazateli a respondenty,